

ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 25	Str. 23 - 46	Osijek 2009
	Primljeno na sjednici Razreda za društvene znanosti 7. listopada 2009.		

UDK:314.8(497.5Osijek)“18/20“

Izvorni znanstveni rad

VERICA ANDRAKOVIĆ*
MARIJAN JUKIĆ**

DINAMIKA STANOVNIŠTVA GRADA OSIJEKA OD 1857. DO 2001. GODINE

Sažetak

U ovome su radu prikazane i analizirane osnovne determinante dinamike razvoja stanovništva grada Osijeka u 144-godišnjem razdoblju, između 1857. i 2001. godine. Dinamika stanovništva promatrana je kroz relevantne analitičke i sintetičke demografske pokazatelje. Ukupno i prirodno kretanje stanovništva i migracijska bilanca poslužili su za dobivanje uvida u prevladavajuće demografske procese u gradu Osijeku. Ustanovljeni su procesi postupne demografske regresije u vidu smanjenja prirodnog priraštaja kombiniranim utjecajem pada nataliteta, demografskog starenja i emigracije stanovništva. Negativni demografski procesi posebno do izražaja dolaze u drugoj polovici 20. stoljeća da bi njihova kulminacija nastupila u vrijeme ratnih zbivanja ranih 1990-ih godina. Utjecaji rata, bili oni izravni ili neizravni, zadali su snažan udarac već ionako uzdrmanoj demografskoj dinamici stanovništva Osijeka. Proces populacijske decentralizacije također je bitno obilježje razvoja stanovništva grada, a izražen je kroz postupno povećavanje udjela stanovništva prigradskih naselja u ukupnom stanovništvu grada. Grad Osijek, kao jezgra populacijskog i društveno-gospodarskog razvoja Slavonije i Baranje, generirao je proces postupne suburbanizacije, naročito u drugoj polovici 20. stoljeća kada se ukupan broj stanovnika Osijeka više nego udvostručio, a stanovništvo njegovog suburbanog područja utrostručilo. Nepovoljna obilježja demografske dinamike potvrđuju prisutnost snažne biološke, a naročito emigracijske depopulacije grada Osijeka, koje će, unatoč relativno povoljnijem stanju u pojedinim naseljima, u budućnosti biti snažna prepreka normalnom društveno-gospodarskom razvoju.

Ključne riječi: Osijek, demografska dinamika, prirodno kretanje, ukupno kretanje, migracijska bilanca, biološka i emigracijska depopulacija, populacijska decentralizacija

* Verica Andraković, dipl.oec., Ured Državne uprave Osječko-baranjske županije, 31000 Osijek, J. J. Strossmayera 6/I

** Marijan Jukić, asistent - znanstveni novak, Institut za društvene znanosti „Ivo Pilar“, 10000 Zagreb, Marulićev trg 19/I

Uvodni dio

Razvoj stanovništva određenog područja u duljem razdoblju određen je djelovanjem brojnih čimbenika: demografskih, gospodarskih, zdravstvenih, ekonomsko-socijalnih, političkih i drugih. Stanovništvo u svom razvoju prima te utjecaje, ali karakteristikama svoga razvoja i samo djeluje kao čimbenik ukupnih društvenih promjena (Wertheimer-Baletić, 1995.). Drugim riječima, sve promjene u društveno-gospodarskim kretanjima zrcale se u razvoju stanovništva, kao što će i tendencije u dinamici i strukturama pučanstva ploditi promjenama, a često i poremećajima procesa u društveno-gospodarskom razvoju (Živić, 2006.).

U ovome radu analizirat će se osnovne dinamičke odrednice i razvojne tendencije stanovništva grada Osijeka u razdoblju od 1857. do 2001. godine. Ukupno kretanje stanovništva, prirodna promjena i migracijski saldo poslužit će za dobivanje potpunijeg uvida u prevladavajuće demografske procese. Pokušat će se utvrditi u kojoj su mjeri prirodna i ukupna depopulacija, kao glavni negativni demografski procesi u Hrvatskoj, zahvatili područje grada Osijeka te u kojoj će mjeri biti prepreka daljnjem društveno-gospodarskom i ukupnom razvoju ovoga grada. Poseban će naglasak biti postavljen na promatranje razlika u demografskoj dinamici između naselja Osijek i ostalih (prigradskih) naselja u sastavu grada Osijeka.

Grad Osijek kao administrativno-teritorijalna jedinica u sastavu Osječko-baranjske županije, na temelju popisa 2001., obuhvaća prostor na kojemu se nalazi 11 naselja (Brijest, Briješće, Josipovac, Klisa, Nemetin, Osijek, Podravlje, Sarvaš, Tenja, Tvrđavica i Višnjevac) u kojima je 2001. godine živjelo 114 616 stanovnika, što je činilo 34,7 % stanovništva županije. Velika je koncentracija stanovništva u Osijeku (90 411 stanovnika 2001. godine) koji je administrativno-upravno, prosvjetno-kulturno i industrijsko središte ne samo Osječko-baranjske županije, već i cijele Istočne Hrvatske. Gustoća naseljenosti u gradu Osijeku iznosi 670,3 stanovnika na km², dok ona u županiji iznosi 79,5 stanovnika na km².

Metodološke napomene

Treba istaknuti da su popisi stanovništva 1971., 1981., 1991. godine rađeni po principu stalnog (de iure) stanovništva dok je popis iz 2001. godine rađen po koncepciji prisutnog (de facto) stanovništva. Iz toga proizlazi nesklad između navedenih popisa (značajniji pad broja stanovnika u međupopisju 1991. – 2001.). Kako bi se izbjegli problemi oko usklađivanja popisnih metodologija, kao relevantan uzet je ukupan broj stanovnika naselja prema svakom pojedinom popisu. Zbog te činjenice precizna usporedivost pojedinih popisnih godina nije moguća.

Pri proučavanju prirodnog kretanja stanovništva korišteni su podaci po naseljima iz tablograma DZS-a. Ti podaci obuhvaćaju samo prirodno kretanje stanovništva „u zemlji“ (osim za razdoblje od 1993. do 1997. godine, ali za to razdoblje rođeni i umrli u inozemstvu nisu razmatrani kako ne bi došlo do nesklada u vrijednostima pokazatelja prirodne dinamike stanovništva). Za bivša okupirana naselja¹ tijekom Domovinskog rata, vitalna je statistika nepotpuna za razdoblje okupacije (1991. – 1995). Za to je razdoblje uračunato samo stanovništvo okupiranih naselja koje se nalazilo na slobodnom teritoriju.

Migracijska bilanca² temeljena je (iz ranije navedenih razloga) na ukupnom broju stanovnika i vitalnoj statistici „u zemlji“.

Terminološki valja razlikovati pojmove grad Osijek i naselje Osijek. Grad Osijek kao jedinica lokalne samouprave, utemeljena zakonom o administrativno-teritorijalnom ustroju iz 1993. godine, obuhvaća sljedeća naselja: Brijest, Brijesće, Josipovac, Klisa, Nemetin, Osijek, Podravlje, Sarvaš, Tenja, Tvrđavica i Višnjevac. Naselje Osijek odnosi se na formalni grad, koji je samo jedno od naselja koja tvore administrativno-teritorijalnu jedinicu grad Osijek. Zbog praktičnih razloga, u nastavku ovoga rada, umjesto termina naselje Osijek koristit će se Osijek, dok će se termin grad Osijek koristiti uvijek kada se govori o administrativno-teritorijalnoj jedinici sa svim spomenutim naseljima koje ona obuhvaća. Osim toga, valja napomenuti da je prostorni obuhvat spomenute administrativno-teritorijalne jedinice prilagođen stanju iz popisa stanovništva 2001. godine.³

Historijsko-geografski uvod

Istočna je Hrvatska od prapovijesnih vremena prostor kontinuirane naseljenosti. Povoljna prirodna osnova u kombinaciji s društveno-gospodarskim, povijesno-političkim i drugim faktorima rezultirala je uglavnom stabilnim obilježjima naseljenosti ovoga prostora. Pogodnosti prostora na kojemu se nalazi današnji Osijek iskorištene su još od vremena starih Rimljana, koji su na desnoj, ocjeditijoj, dravskoj obali podigli Mursu (na mjestu današnjeg Donjeg grada).

Prepoznavši položajne prednosti mjesta na kojemu su se susretali podravski put iz pravca Poetovia s limeskom cestom uz Dunav te putem iz Posavine, Rimljani su na prostoru današnjeg Donjeg grada sagradili kameni most preko Drave. Mursa je razarana nekoliko puta, a posljednji su je put razorili Huni 441. godine. Nakon razaranja Murse grad više nije obnovljen, a novi stanovnici nastanjuju se u njegovoj neposrednoj okolici.

Nakon prodora Avara i Slavena u 6. stoljeću nastupa veoma nesigurno razdoblje s veoma malo pouzdanih podataka o naseljenosti.

Kasnosrednjovjekovni Osijek izgrađen je na području današnje Tvrđe, zapadno od područja na kojem je bila rimska Mursa. Krajem 12. stoljeća javlja se nova naseljenost, o čemu govore rasprostranjeni hrvatski naseljski toponimi (Pepeonik, 1972.). U to vrijeme nastaje i prvi pisani dokument o Osijeku koji datira iz 1196. godine i to u mađarskom obliku Ezek, a odnosi se na prometno-trgovačku funkciju ovoga grada (Mažuran, 1962.). Osim prometnog, trgovačkog, obrtničkog, upravnog i vlastelinskog središta, Osijek se razvio i u vrlo značajno kulturno središte Slavonije.

Važnost geografskog položaja Osijeka iznimno raste u vrijeme turske vladavine u 16. i 17. stoljeću. Osijek se tada nalazio na glavnom pravcu turske ekspanzije prema sjeveru (Mursae – Sophiane – Aquinquin) te na prirodno najpovoljnijem prijelazu preko rijeke Drave. Značajan materijalni dokaz je gradnja glasovitog i svjetski poznatog Sulejmanovog mosta između Osijeka i Darde, koji je zapravo bio drvena cesta sa stupištima. Podignut prvenstveno zbog vojnih razloga, taj je most povećao prometno značenje

Osijeka i pogodovao razvoju njegovih urbanih funkcija, posebno trgovine. Velike društveno-gospodarske promjene do kojih dolazi u vrijeme turskog prodora imale su svoj odraz na demografska zbivanja, a posebno na velike migracije stanovništva na osječkom prostoru.

Austrijska je vojska 1687. godine protjerala Turke iz Osijeka, a zatim i iz cijelog ovog područja. Protjerivanje Turaka krajem 17. stoljeća ponovno je promijenilo demografsku sliku ovoga prostora u vidu velikih migracija te smanjenja broja naselja. Učestale migracije, poglavito kršćanskog ratarsko-stočarskog stanovništva, kao i muslimanskog etničkog elementa koji se povlačio zajedno s Turcima, znatno su mijenjale etničku strukturu toga vremena. Austrijske su vlasti 1692. godine osnovale novo naselje – Gornji grad, a 1698. osnovan je Donji grad. Sva tri dijela grada (Tvrđa, Gornji i Donji grad) razvijali su se sve do kraja 18. stoljeća kao zasebne gradske općine, a 1786. godine ujedinile su se u jedinstven grad Osijek. Dvadesetak godina nakon ujedinjenja Osijek je 1809. proglašen slobodnim i kraljevskim gradom.

Od 18. stoljeća ovo se područje intenzivno gospodarski i društveno razvija. To je izraženo velikim poljoprivrednim posjedima, jačanjem obrta, podizanjem tvornica, urbanim razvitkom naselja, nastankom prvih kulturnih i obrazovnih institucija. Od sredine 18. stoljeća jačaju doseljavanja kršćanskog stanovništva iz srednjoeuropskih zemalja pod austrijskom upravom, ali i iz susjednih zemalja i krajeva.⁴ Druga polovica 18. stoljeća vrijeme je i snažnog prometnog napretka Osijeka jer se uređuju važne prometnice; prva kolna cesta prema Mohaču (1779.), cestovni priključci prema krajiškoj posavskoj cesti (preko Đakova i Vukovara) i cesta kroz Podravinu. Krajem 18. stoljeća Osijek postaje najveći grad u Hrvatskoj s oko 8 000 stanovnika iako snažna vojna funkcija grada onemogućuje njegov dinamičniji gospodarski razvoj.

U prvoj polovici 19. stoljeća počinje brzi razvitak Osijeka kao križišta cestovnog, željezničkog i plovnog puta blizu dunavskog plovnog sistema. Prva željeznička pruga izgrađena je 1877. godine i povezivala je Osijek s Budimpeštom. Ipak, valja napomenuti da su glavni mađarski željeznički pravci išli zapadnije (prema Koprivnici i Zagrebu) te istočnije (prema Novom Sadu i Beogradu) pa se Osijek našao na pravcu sekundarne važnosti. Međutim, razvoj modernije poljoprivrede, eksploatacija šumskog

gospodarstva slavonske Podravine i jača prometna valorizacija slavonsko-baranjskog okruženja omogućuje nastavak snažnog razvoja grada na Dravi.

Najintenzivniji društveno-gospodarski razvoj Osijek doživljava nakon Drugog svjetskog rata. Kao važno industrijsko, trgovačko i kulturno-administrativno središte Slavonije i Baranje, Osijek privlači stanovništvo i radnu snagu iz svoje neposredne okolice, ali i sa šireg područja. Stoga ne začuđuje podatak da je u ukupnom porastu stanovništva grada Osijeka, u razdoblju 1961.-1971., koji je iznosio 25 322 osobe, 13 855 ili 54,7% činio tzv. pozitivni migracijski saldo (Wertheimer-Baletić, 1980.). No kada se govori o urbanizaciji okolice Osijeka 1960-ih i 1970-ih godina, mora se imati na umu da je to tradicionalno agrarni prostor u kojemu zbog sporijeg razvoja sekundarnih i tercijarnih djelatnosti nije došlo do dinamičnijeg socijalnog prestrukturiranja agrarnog stanovništva. O tome svjedoči podatak da je 1971. godine udio poljoprivrednog stanovništva bivše općine Osijek iznosio 16,5%, što je, imajući na umu veličinu grada, visok udio (Vresk, 1980.). U posljednjim desetljećima 20. stoljeća došlo je do izraženije društveno-gospodarske transformacije okolice grada i šire regije unutar koje se Osijek razvio u četvrti po veličini makroregionalni centar Hrvatske.

Raspadom Jugoslavije i osamostaljenjem Republike Hrvatske 1991. godine, istočni dio Republike Hrvatske prvi je na udaru agresije srpskih paravojnih snaga i Jugoslavenske armije. U to je vrijeme, sve do 15.1.1998. godine, oko 44% teritorija Osječko-baranjske županije i oko 40% teritorija grada Osijeka privremeno okupirano. Zbog rata i privremene okupacije nastale su znatne demografske promjene (migracije), što je uvjetovalo nestabilne demografske prilike u tom razdoblju.

Osobitosti geografskog položaja Osijeka

Geografski položaj Osijeka i njegova dugogodišnja valorizacija uvelike su odredili njegov razvoj i transformaciju u makroregionalni centar Istočne Hrvatske. Položajne prednosti Osijeka kao vodećeg urbanog središta slavonsko-baranjskog prostora proizašle su iz njegovih prirodnih pogodnosti. Grad se razvio na povišenoj, desnoj obali rijeke Drave, samo 25 km uzvodno od njezinog sutoka s Dunavom. Prostrana močvarna zona oko ušća Drave u

Dunav, stvorena mlađim supsidencijskim gibanjima u Somborsko-apatinskoj tektonskoj potolini (Pecsi, 1959.), onemogućila je značajnije iskorištavanje nizvodnog prostora. Rijeka Drava usjekla se u prostoru Osijeka u mlađu pleistocensku terasu, koja čini višu (94 m) i od poplava zaštićenu južnu obalu. Kako se u močvarnoj i poplavnoj južnoj Baranji očuvao, kod naselja Bilje, ocjeditiji rub starije holocenske terase (87 m), to je na potezu Osijek-Bilje, širokom oko 4,5 km, omogućilo povoljan prijelaz preko Drave i njezine inudacijske ravnice. Međutim, iako je prostor desne dravske terase na kojoj se grad razvio nešto viši i zaštićeniji od poplava, južno, jugozapadno i jugoistočno od Osijeka nalaze se niži i poplavama izloženiji prostori što je, sve do izgradnje sustava odvodnih kanala, bila otežavajuća okolnost. Još nepovoljniji šumsko-močvarni krajolik karakterizira baranjsku obalu rijeke Drave i njezin širi prostor. Valja naglasiti da rijeka Drava, već uzvodno od Osijeka, ima mehanizam voda srednjeg toka uz često meandriranje što je, sve do vodozaštitnih radova i presijecanja meandara u 19. stoljeću, rezultiralo čestim poplavama te nemogućnošću kvalitetnijeg valoriziranja okolnih nizinskih prostora, naročito baranjskog prostora.

Osim prirodnim pogodnostima rijeke Drave, geografski položaj Osijeka uvelike je determiniran širim reljefnim obilježjima. Ravničarski prostor istočne Hrvatske omogućio je niz prometnih pogodnosti u obliku nesmetane komunikacije, kako unutar ovoga prostora, tako i prema susjednim krajevima. Povišeniji i ocjeditiji praporni ravnjaci stoljećima su korišteni kao prirodne prometnice. Značenje dravskog prijelaza i prohodnost njegovog zaleđa, prednosti koje su dolazile do izražaja u širim prostornim relacijama, pogodovali su razvitku kopnenih putova, naročito velikog transverzalnog puta iz srednjeg Podunavlja prema europskom jugu i jugoistoku, a zatim longitudinalnog podravsko-podunavskog puta (Sić, 1980.). Dakle, geografski položaj Osijeka nedvojbeno je određen križištem tih dvaju važnih prometnih pravaca te mjestom najpovoljnijeg prijelaza preko rijeke Drave. Naravno, pogodnosti geografskog položaje dale su inicijalni impuls urbanom razvoju Osijeka, ali on ne bi bio moguć bez složenog utjecaja društveno-gospodarskih i povijesno-političkih okolnosti u kojima se grad razvijao.

Popisna promjena broja stanovnika Osijeka (1857. – 2001.)

Promjena ukupnog broja stanovnika sintetički je pokazatelj demografskog stanja i procesa na određenom prostoru. Kao odraz prirodne (biološke) dinamike i prostorne (mehaničke) pokretljivosti stanovništva, precizan je indikator međuovisnosti različitih povijesno-političkih, društveno-gospodarskih i demografskih procesa.

Stanovništvo grada Osijeka u razdoblju od 1857. do 2001. godine (tablica 1 i 2) više se nego upeterostručilo, tj. poraslo je s 20 858 stanovnika (1857.) na 114 616 stanovnika (2001.). U istom razdoblju, Osijek kao naselje, povećao je broj stanovnika s 16 145 (1857.) na 90 411 (2001.), što je povećanje od 5 i pol puta. Stanovništvo Osječko-baranjske županije u navedenom razdoblju više se nego udvostručilo, tj. poraslo je sa 146 505 (1857.) na 330 506 (2001.). Dakle, u istome razdoblju stanovništvo Osijeka i grada Osijeka raslo je puno brže u odnosu na Osječko-baranjsku županiju, što je razumljivo budući da se Osijek nametnuo kao jezgra populacijskog razvoja i to ne samo prostora Osječko-baranjske županije već i cijele Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema.

Dinamika ukupnog kretanja stanovništva grada Osijeka i naselja koja ga formiraju između 1857. i 2001. godine pokazuje polagani, ali kontinuirani porast koji je bio najizraženiji nakon Drugog svjetskog rata (tablica 1 i 2). Grad Osijek imao je kontinuirani porast od početka promatranog razdoblja, ali je ipak bio najveći u međupopisnim razdobljima 1953. – 1961. (28,12%) i 1961. – 1971. (28,99%), što se podudara s razdobljem urbano-bazirane industrijalizacije i snažne deagrarizacije i deruralizacije Slavonije i Baranje.

Tablica 1. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Osijeka po naseljima i Osječko-baranjske županije od 1857. do 1931. godine

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Brijest	0	0	0	0	0	0	0	0
Briješće	0	0	74	163	134	83	136	441
Josipovac	467	659	648	704	948	991	1 069	1 211
Klisa	5	51	71	129	118	115	18	124
Nemetin	0	0	0	0	0	0	0	0
Osijek	16 145	19 281	19 809	21 547	26 769	33 337	36 500	43 351
Podravlje	289	435	314	367	365	375	0	567
Sarvaš	1 096	1 173	1 167	1 183	1 188	1 191	1 160	1 202
Tenja	2 668	3 038	2 875	3 314	3 526	3 605	3 653	4 120
Tvrđavica	188	226	233	281	249	302	279	303
Višnjevac	0	0	69	113	110	107	115	552
Grad Osijek	20 858	24 863	25 260	27 801	33 407	40 106	42 930	51 871
Županija	146 505	166 970	164 425	189 075	209 709	231 107	232 713	263 024

Izvor: Korenčić, M. (1979): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971., JAZU, Zagreb.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo. Dokumentacija 551. RZS, Zagreb, 1982.

Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881. RZS, Zagreb, 1992.

Popis stanovništva 2001. DZS, Zagreb, 2002.

Tablica 2. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Osijeka po naseljima i Osječko-baranjske županije od 1948. do 2001. godine

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Brijest	0	0	0	382	608	1 029	1 248
Briješće	492	503	707	449	649	953	1 382
Josipovac	1 798	1 895	2 534	2 805	3 233	4 043	4 395
Klisa	176	225	331	308	346	419	463
Nemetin	0	0	0	483	477	400	177
Osijek	49 037	56 538	71 782	92 603	103 026	104 761	90 411
Podravlje	410	492	715	991	670	467	358
Sarvaš	1 051	1 127	1 488	1 558	1 750	1 839	1 539
Tenja	3 875	3 905	4 578	5 299	6 515	7 663	6 747
Tvrđavica	363	397	628	589	601	1 014	750
Višnjevac	861	991	1 889	3 722	6 069	7 204	7 146
Grad Osijek	58 063	66 073	84 652	109 189	123 944	129 792	114 616
Županija	280 670	294 376	328 965	351 164	356 470	367 193	330 506

Izvor isti kao i u tablici 1.

Osijek kao naselje najveći porast ukupnog broja stanovnika također bilježi u međupopisnim razdobljima 1953. – 1961. (26,96%) i 1961. – 1971. (29,01%). Jedino razdoblje u kojemu grad Osijek i Osijek kao naselje bilježe pad broja stanovnika jest posljednje međupopisje 1991. – 2001. (grad Osijek – 11,69 %, Osijek – 13,7%), što je prije svega prouzročeno velikosrpskom agresijom tijekom Domovinskog rata ranih 1990-ih godina, ali i određenim administrativnim promjenama.⁵

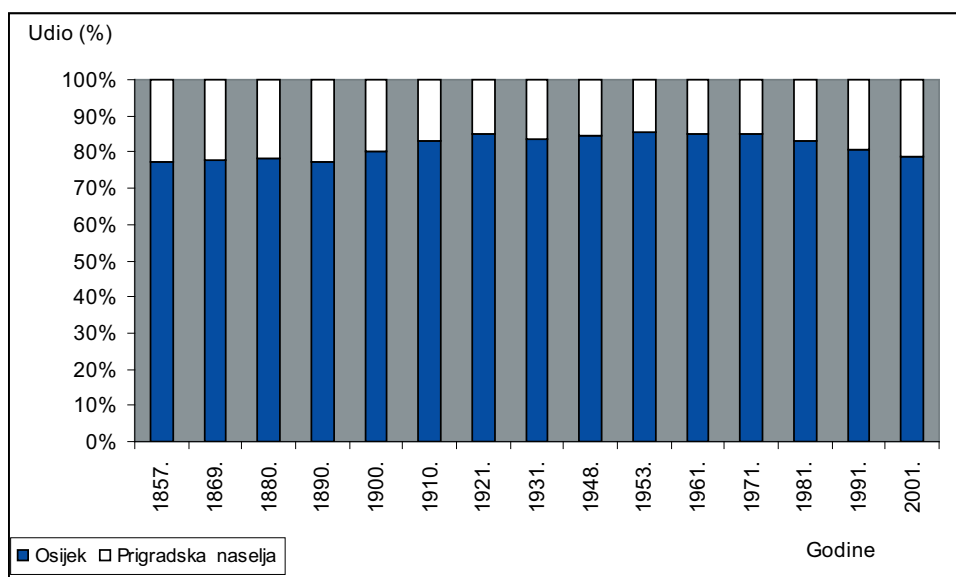
Stanovništvo prigradskih naselja koja u administrativnom smislu čine grad Osijek (zajedno s Osijekom kao naseljem) pokazivalo je od 1857. do 1948. tendenciju postupnog porasta uz nagle oscilacije prouzročene, između ostaloga, svjetskim ratovima i različitim epidemijama.⁶ Administrativna naselja grada Osijeka, osim Tenje, Josipovca i Sarvaša, koji su u navedenom razdoblju bili nešto veća naselja – Tenja 4120 (1931.), Josipovac 1211 (1931.) i Sarvaš 1202 (1931.) – imala su u pojedinim međupopisnim razdobljima veoma oscilatorno kretanje ukupnog broja stanovnika koje, zbog njihove male populacije, nije bilo toliko značajno. Osim toga, pojedina naselja, poput Brijesta i Nemetina, administrativno su izdvojena tek 1961. godine.

Zanimljivo je analizirati dinamiku stanovništva tih naselja nakon Drugog svjetskog rata, a posebno 1960-ih i 1970-ih godina, kada počinje jačati urbanizacija prigradskih naselja. Prigradska suburbana naselja u spomenutom razdoblju pokazuju tendenciju povećanog porasta ukupnog broja stanovnika. Primjerice, Josipovac je od 1953. do 2001. godine povećao broj stanovnika s 1895 na 4395 (ili za 131,9%), Višnjevac s 991 na 7146 (ili za 621,1%), a Briješće s 503 na 1382 (ili za 174,7%). Ipak, unutar toga razdoblja potrebno je izdvojiti posljednje međupopisje 1991. – 2001. koje je obilježeno snažnim utjecajem ratnih zbivanja iz ranih 1990-ih godina. Ratni demografski gubitci Hrvatske tijekom Domovinskog rata nameću se kao značajan čimbenik suvremenih tendencija u razvoju stanovništva, naročito u pojavi i produbljenju (prirodne i ukupne) depopulacije stanovništva (Živić i Pokos, 2004.).

Od 1991. do 2001. godine ukupan broj stanovnika povećan je u samo 4 naselja koja administrativno pripadaju u grad Osijek, a to su Briješće (povećanje od 45,02 %), Brijest (povećanje od 21,28%), Klisa (povećanje od

10,5%) i Josipovac (povećanje od 8,71%). Međutim, u apsolutnom smislu radi se o veoma malom povećanju u sva 4 naselja (zajedničko povećanje od 1044 stanovnika). Ostala naselja zabilježila su u istom razdoblju veliko smanjenje ukupnog broja stanovnika. Tako je ukupan broj stanovnika Nemetina smanjen za 55,75%, Tvrdavice za 26,04 %, Podravlja za 23,34%, Sarvaša za 16,31%, Tenje za 11,95% te Višnjevca za 0,81%.

Slika 1. Udio stanovništva Osijeka i prigradskih naselja u ukupnom stanovništvu grada Osijeka od 1857. do 2001. godine

Izvor isti kao i u tablici 1.

Zanimljivo je analizirati stupanj centralizacije stanovništva u središnjem naselju grada Osijeka (slika 1). Evidentno se radi o visokom stupnju centralizacije stanovništva zbog činjenice da se u cijelom promatranom razdoblju udio centralnog naselja (Osijeka) u ukupnom stanovništvu administrativnog grada kretao između 77,5% (1869.) i 85,5% (1953.).

Od 1857. do 1953. udio Osijeka u ukupnom stanovništvu grada polagano se povećavao da bi najveću vrijednost dostigao 1953. godine. Nakon toga vidljiva je tendencija postupne, ali vrlo spore decentralizacije pa je tako udio prigradskih naselja u ukupnom stanovništvu grada Osijeka 2001. godine iznosio 21,2 %, što se gotovo podudara s njihovim udjelom iz 1880. godine. Može se zaključiti da je stanovništvo grada Osijeka još uvijek u ranoj fazi decentralizacije s visokim udjelom centralnog naselja u ukupnom stanovništvu.

Prirodno kretanje stanovništva grada Osijeka od 1964. do 2007.

Poznavanje prirodnog kretanja stanovništva nužno je za ocjenu temeljnih demografskih procesa nekoga prostora. Prirodni se priraštaj javlja kao izraz njegove rodnosti (nataliteta) i smrtnosti (mortaliteta) te kao odraz stupnja društveno-gospodarskog napretka (Živić, 1995.). Svake će se izvanredne prilike, poput ratova, epidemija i prirodnih katastrofa, vrlo negativno odraziti na prirodni priraštaj. U takvim se okvirima povećava smrtnost, a smanjuje rodnost stanovništva, što izaziva smanjenje prirodnog priraštaja, odnosno prirodni pad stanovništva (Friganović, 1990.). Prirodna promjena stanovništva grada Osijeka u ovom je radu promatrana za razdoblje od 1964. do 2007. godine budući da se, počevši od 1964. godine, počela voditi vitalna statistika stanovništva.

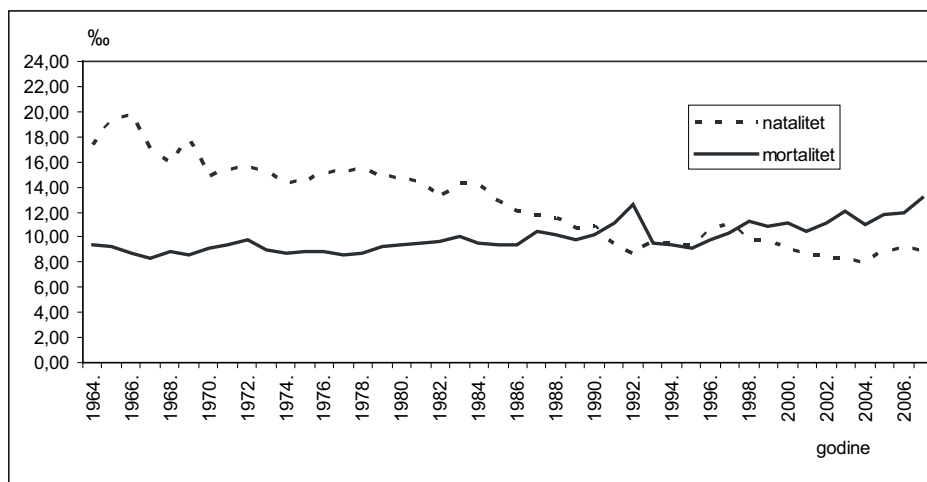
Tablica 3. Prirodno kretanje stanovništva grada Osijeka od 1964. do 2007. godine

Godina	Stope (na 1000 stanovnika)			Godina	Stope (na 1000 stanovnika)		
	nataliteta	mortaliteta	prirodne promjene		nataliteta	mortaliteta	prirodne promjene
1964.	17,28	9,32	7,97	1986.	12,05	9,38	2,66
1965.	19,25	9,26	9,99	1987.	11,85	10,40	1,45
1966.	19,65	8,78	10,88	1988.	11,52	10,25	1,27
1967.	17,02	8,25	8,77	1989.	10,78	9,83	0,95
1968.	16,00	8,85	7,15	1990.	10,91	10,15	0,76
1969.	17,64	8,57	9,07	1991.	9,35	11,10	-1,75
1970.	14,87	9,10	5,77	1992.	8,75	12,67	-3,92

1971.	15,39	9,44	5,95	1993.	9,66	9,49	0,17
1972.	15,68	9,85	5,83	1994.	9,58	9,43	0,14
1973.	15,22	8,99	6,22	1995.	9,43	9,08	0,35
1974.	14,40	8,74	5,66	1996.	10,44	9,80	0,64
1975.	14,43	8,80	5,63	1997.	11,17	10,38	0,79
1976.	15,21	8,82	6,39	1998.	9,77	11,21	-1,45
1977.	15,23	8,56	6,66	1999.	9,76	10,90	-1,13
1978.	15,44	8,66	6,78	2000.	9,14	11,09	-1,95
1979.	14,86	9,25	5,60	2001.	8,70	10,52	-1,82
1980.	14,74	9,35	5,40	2002.	8,50	11,12	-2,62
1981.	14,45	9,50	4,95	2003.	8,15	12,03	-3,88
1982.	13,18	9,61	3,57	2004.	8,08	11,05	-2,97
1983.	14,32	10,01	4,31	2005.	8,90	11,80	-2,89
1984.	14,20	9,48	4,72	2006.	9,20	11,94	-2,74
1985.	12,89	9,38	3,51	2007.	8,88	13,12	-4,23

Izvor: Za razdoblje 1964. – 1975. g. – Tablogrami Zavoda za statistiku SRH, Zagreb
 Za razdoblje 1976. – 1991. g. – Priopćenja o prirodnom kretanju, RZS SRH, Zagreb
 Tablogrami „Rođeni i umrli po naseljima RH“ 1991. – 2001.
 Prirodno kretanje stanovništva 1991. – 2001., DZS, Zagreb

Slika 2. Prirodno kretanje stanovništva grada Osijeka od 1964. do 2007. godine

Izvor isti kao i u tablici 3

Prirodna promjena stanovništva grada Osijeka (tablica 3 i slika 2) na početku promatranog razdoblja pokazivala je vrlo visoke vrijednosti (1965. 9,99‰; 1966. 10,88‰; 1969. 9,07‰). To je bio izraz relativno visokih općih stopa nataliteta (od 16 do 20‰) i općih stopa mortaliteta (oko 9‰), što znači da se stanovništvo grada Osijeka nalazilo u kasnoj tranzicijskoj podetapi.⁷ Uznapredovali procesi deagrarizacije i industrijalizacije prouzročili su snažnu imigraciju stanovništva koja je za posljedicu imala porast ukupnoga broja stanovnika grada Osijeka. Seoska naselja, koja su desetljećima imala ulogu „demografskih inkubatora“, postupno gube tu ulogu, a stanovništvo koje useljava u grad preuzima gradski način života što rezultira smanjenom biodinamikom. Navedeni društveno-gospodarski procesi imaju značajnu implikaciju na smanjivanje biodinamike stanovništva kroz smanjenje općih stopa nataliteta i prirodne promjene.

Od 1971. do 1981. dolazi do snažnog smanjenja općih stopa prirodne promjene, prvenstveno pod utjecajem smanjenja općih stopa nataliteta, dok su opće stope mortaliteta i dalje na približnoj razini iz ranijeg razdoblja, uz tendenciju blagog porasta. Stope prirodne promjene kreću se između 6,78‰ (1978.) i 4,95‰ (1981.), što je smanjenje od gotovo 50% u odnosu na vrijednosti te stope s kraja 1960-ih godina. Nedvojbeno je da na smanjenje općih stopa nataliteta snažno utječe jačanje iseljavanja, poglavito mlađeg stanovništva, a zatim i postupno demografsko starenje. Valja uzeti u obzir i neke naslijeđene odnose na ovome prostoru („bijela kuga⁸“), koji su također došli do izražaja u vidu postupnog slabljenja biodinamike stanovništva.

U sljedećem razdoblju, od 1981. do 1991. godine, nastavlja se smanjivanje opće stope nataliteta (s 14,45‰ 1981. na 9,35‰ 1991.) što je, uz lagani porast opće stope mortaliteta, rezultiralo daljnjim smanjenjem opće stope prirodne promjene. O intenzitetu pada biodinamike stanovništva grada Osijeka u spomenutom razdoblju govori pad stope prirodne promjene s 4,95‰ (1981.) na -1,75 ‰ (1991.).

Godine 1991. i 1992. zabilježene su negativne vrijednosti opće stope prirodne promjene (tablica 3 i slika 2), što je najvećim dijelom posljedica povećanog mortaliteta i smanjenog nataliteta tijekom Domovinskog rata koji je snažno zahvatio Osijek i šire područje grada Osijeka. Vrlo niske, ali ipak pozitivne opće stope prirodne promjene zabilježene su u razdoblju od 1993. do 1997. godine. Od 1998. godine do kraja promatranog razdoblja

opće stope prirodne promjene za grad Osijek bilježe negativne vrijednosti koje se kreću od -1,13 ‰ (1999.) do -4,23‰ (2007.). Valja naglasiti da je to velikim dijelom posljedica promijenjene metodologije vitalne statistike, koja nakon 1998. godine više ne uzima u obzir vitalna događanja stanovništva na „privremenom“ radu u inozemstvu, a koja su dobrim dijelom poboljšavala obilježja biodinamike promatranog prostora⁹. Dakle, intenzitet biološke (prirodne) depopulacije grada Osijeka posljedica je, prije svega, smanjujuće rodnosti, blago rastuće smrtnosti, ali i metodoloških promjena u sferi vitalne statistike. Kako bi se što bolje analizirao utjecaj prirodnog kretanja na depopulaciju grada Osijeka u razdoblju od 1991. do 2007. godine, izračunata su dva analitička pokazatelja; indeks biološke (prirodne) promjene i vitalni indeks (tablica 4). Indeks biološke (prirodne) promjene (IBP) pokazuje postotak smanjenja ili povećanja populacije temeljem prirodne promjene u određenom razdoblju (Nejašmić, 2005). S druge strane, vitalni indeks pokazuje broj živorođenih na 100 umrlih te je kao takav dobar pokazatelj smjera bioreprodukcije.

Indeks biološke promjene (IBP) stanovništva grada Osijeka (tablica 4) u razdoblju od 1991. do 2007. godine pokazuje prirodno smanjenje broja stanovnika od -2,55%. Uzmemo li u obzir samo Osijek kao naselje, indeks biološke promjene pokazuje još nepovoljnija obilježja, tj. iznosi -3,73 %. Budući da se ukupno stanovništvo grada Osijeka u istom razdoblju, na temelju projekcije,¹⁰ smanjilo za 18,77%, a samoga Osijeka za 22%, možemo zaključiti da je na ukupnu depopulaciju grada i naselja Osijek najveći utjecaj, ipak, imala emigracija stanovništva.

Tablica 4. Indeks biološke (prirodne) promjene (IBP)¹¹ i vitalni indeks¹² od 1991. do 2007. godine za naselja grada Osijeka

Naselje	Apsolutno			Broj stanovnika 1991.	IBP	Vitalni indeks
	Živorodeni	Umrli	Pr.promjena			
Brijest	62	68	-6	1 029	-0,58	91,17
Briješće	218	125	93	953	9,75	174,40
Josipovac	756	564	192	4 043	4,74	134,04
Klisa	31	53	-22	419	-5,25	58,49
Nemetin	27	38	-11	400	-2,75	71,05

<i>Osijek</i>	14 934	18 845	-3 911	104 761	-3,73	79,24
<i>Podravlje</i>	20	46	-26	467	-5,56	43,47
<i>Sarvaš</i>	204	247	-43	1 839	-2,33	82,59
<i>Tenja</i>	962	830	132	7 663	1,72	115,90
<i>Tvrđavica</i>	58	71	-13	1 014	-1,28	81,69
<i>Višnjevac</i>	1 238	936	302	7 204	4,19	132,26
<i>Grad Osijek</i>	18 510	21 823	-3 313	129 792	-2,55	84,81

Izvor: Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881. RZS, Zagreb, 1992.
 Tablogrami „Rođeni i umrli po naseljima RH“
 Prirodno kretanje stanovništva 1991. – 2004., DZS, Zagreb

Razmatranje vrijednosti indeksa biološke promjene stanovništva u pojedinim naseljima koje grad Osijek obuhvaća pokazuje velike prostorne razlike. Najviše vrijednosti indeks biološke promjene stanovništva pokazuje u naseljima Brijesće (9,75), Josipovac (4,74) te Višnjevac (4,17). Budući da je u u promatranom razdoblju ukupan broj stanovnika Brijesća povećan za 71,36%, Josipovca za 13,81%, a Višnjevca smanjen za 1,34%, može se zaključiti da je iseljavanje imalo značajniji utjecaj na kretanje broja stanovnika tih naselja u odnosu na prirodni pad. Najniže vrijednosti IBP-a zabilježene su u naseljima Podravlje (-5,56) i Klisa (-5,25). Klisa je u promatranom razdoblju imala povećanje ukupnog broja stanovnika od 15,23 %, što znači da je, unatoč prirodnoj depopulaciji od -5,25 %, bila prisutna imigracija stanovništva. S druge strane, ukupan broj stanovnika Podravlja u promatranom je razdoblju smanjen za 38 %, što znači da je u Podravlju prisutna snažna ukupna depopulacija zajedničkim djelovanjem prirodne i emigracijske depopulacije.

Negativne tendencije bioreprodukcijских obilježja stanovništva grada Osijeka pokazuje i vitalni indeks (tablica 4). Kao dobar pokazatelj smjera bioreprodukcije on pokazuje je li riječ o smanjenju stanovnika prirodnom promjenom (ako je manji od 100) ili povećanju broja stanovnika prirodnom promjenom (ako je veći od 100). O izraženoj padajućoj bioreprodukciji stanovništva govori i vrijednost vitalnog indeksa za grad Osijek koji u promatranom razdoblju iznosi 84,81, a za Osijek kao naselje veoma niskih 79,24. Dakle, ostala naselja grada Osijeka podižu vrijednost vitalnog indeksa za grad iako su i unutar njih prisutne velike prostorne razlike. Tako su najniže vrijednosti vitalnog indeksa zabilježene u Podravlju (43,37) i Klisi

(58,49), što je sukladno kretanju vrijednosti indeksa biološke promjene u tim naseljima. Drugim riječima, u Podravlju i Klisi prisutna je najizrazitija biološka depopulacija na području grada Osijeka. S druge strane, Briješće (174,4), Josipovac (134,04) i Višnjevac (132,26) pokazuju najveće vrijednosti vitalnog indeksa, kao što je to bio slučaj i s indeksom biološke promjene. Ta tri naselja pokazuju najveću bioreproduktivnu snagu stanovništva iako je, kako je već spomenuto, u Višnjevcu prisutno ukupno smanjenje broja stanovnika, isključivo djelovanjem emigracijske depopulacije u promatranom razdoblju.

Prostorna pokretljivost stanovništva

Uporabom komparativne ili vitalno-statističke metode (tablica 5) može se zaključiti da je migracija imala značajnu ulogu u razvoju stanovništva grada Osijeka i njegovih naselja u razdoblju od 1961. do 2001. godine.

Migracijski saldo za grad Osijek najveću vrijednost imao je u međupopisnom razdoblju 1961. – 1971. godine (+ 15 408 stanovnika), što se podudara s razdobljem najintenzivnije urbanizacije i deagrarijacije na prostoru Slavonije i Baranje. U istom međupopisnom razdoblju apsolutna prirodna promjena iznosila je + 9 129 stanovnika. Drugim riječima, ukupni porast broja stanovnika grada Osijeka u navedenom razdoblju odvijao se 63 % imigracijom i samo 37 % prirodnom promjenom. U sljedećim se međupopisnim razdobljima migracijski saldo postupno smanjivao, ali je ipak sve do 1991. godine bilježio pozitivne vrijednosti. Tako je u međupopisnom razdoblju 1971. – 1981. smanjen na + 7 155 stanovnika, a u razdoblju 1981. – 1991. na samo + 2 531 stanovnika. Konačno, u posljednjem međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. migracijski saldo za grad Osijek bilježi negativnu vrijednost (-13 966 stanovnika). U istom je razdoblju prirodni pad iznosio -1 210 stanovnika. Dakle, ukupna depopulacija stanovništva grada Osijeka od 1991. do 2001. godine uvjetovana je najvećim dijelom emigracijom (92%) i daleko manjim dijelom (8%) prirodnim padom.

Tablica 5. Migracijski saldo¹³ za grad Osijek, Osijek i ostala naselja u razdoblju 1961. – 2001. g.

<i>Grad Osijek</i>					
	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
<i>Broj stanovnika (popis)</i>	84 652	109 189	123 944	129 792	114 616
<i>Broj stanovnika (hipotetički*)</i>	--	93 781	116 789	127 261	128 582
<i>Migracijski saldo</i>	--	15 408	7 155	2 531	- 13 966
<i>Osijek</i>					
	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
<i>Broj stanovnika (popis)</i>	71 782	92 603	103 026	104 761	90 411
<i>Broj stanovnika (hipotetički*)</i>	--	79 611	98 854	105 322	103 027
<i>Migracijski saldo</i>	--	12 992	4 172	- 561	- 12 616
<i>Ostala naselja grada Osijeka</i>					
	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
<i>Broj stanovnika (popis)</i>	12 870	16 586	20 918	25 031	24 205
<i>Broj stanovnika (hipotetički*)</i>	--	14 170	17 935	21 939	25 555
<i>Migracijski saldo</i>	--	2 416	2 983	3 092	- 1 350

* Hipotetički broj stanovnika na temelju apsolutne prirodne promjene

** Prirodna promjena za 1961., 1962. i 1963. izvršena je na temelju procjene¹⁴

Izvor: Korenčić, M. (1979): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., JAZU, Zagreb*
 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo. Dokumentacija 551. RZS, Zagreb, 1982.
 Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 881. RZS, Zagreb, 1992.
 Popis stanovništva 2001. DZS, Zagreb, 2002.)
 Za razdoblje 1961.-1975.g. – Tablogrami Zavoda za statistiku SRH, Zagreb
 Za razdoblje 1976.-1991.g. – Priopćenja o prirodnom kretanju, RZS SRH, Zagreb
 Prirodno kretanje stanovništva 1991. – 2001., DZS, Zagreb

Osijek kao samostalno naselje bilježi slično kretanje migracijskog salda kao i u administrativnom gradu. Najveću vrijednost migracijski saldo bilježi u međupopisnom razdoblju 1961. – 1971. (+ 12 992 stanovnika). U istom međupopisnom razdoblju prirodna promjena u Osijeku iznosila je +7 829 stanovnika, što znači da se ukupni porast broja stanovnika Osijeka odvijao 62% putem imigracije te 38% putem prirodnog prirasta. Ipak, za

razliku od grada Osijeka, Osijek kao samostalno naselje bilježi negativan migracijski saldo već u međupopisnom razdoblju 1981. – 1991. godine (-561 stanovnik). U najvećoj mjeri to je posljedica suburbanizacije, tj. dekoncentracije stanovništva u prigradska naselja. Tome u prilog ide migracijski saldo za ostala naselja u istom međupopisnom razdoblju koji je iznosio +3 092 stanovnika. U posljednjem međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. migracijski je saldo za Osijek iznosio -12 616 stanovnika, a prirodni pad -1 734 stanovnika. Dakle, ukupno stanovništvo Osijeka smanjivalo se u navedenom razdoblju 88% putem emigracije i 12 % putem prirodnog pada.

Ostala naselja grada Osijeka bilježila su pozitivne vrijednosti migracijskog salda u svim promatranim međupopisnim razdobljima, osim u posljednjem. Zamjetan je blagi porast migracijskog salda: +2 416 stanovnika (1961. – 1971.), +2 983 stanovnika (1971. – 1981.) te +3 092 stanovnika (1981. – 1991.). Ipak, posljednje međupopisno razdoblje 1991. – 2001. obilježeno je negativnim migracijskim saldom od -1 350 stanovnika. U spomenutom je razdoblju prirodna promjena bila pozitivna (+ 524 stanovnika).

Zaključak

Recentne demografske dinamičke osobine stanovništva grada Osijeka vrlo su nepovoljne, što je odraz interakcije dugogodišnjeg produbljivanja (bio)reprodukcijske depresije na ovome prostoru te postupnog jačanja emigracijske komponente prostorne pokretljivosti stanovništva. Ukupno kretanje broja stanovnika, kao sintetički pokazatelj demografskog stanja i procesa, pokazuje kontinuirani porast broja stanovnika na ovom prostoru koji je bio najizraženiji u godinama nakon Drugog svjetskog rata, a posebno 1960-ih i u prvoj polovici 1970-ih godina. Snažne i korjenite društveno-gospodarske promjene u obliku urbano-bazirane industrijalizacije praćene deagrarizacijom i deruralizacijom šireg slavonsko-baranjskog i srijemskog prostora istaknule su Osijek kao jezgru sveobuhvatnog razvoja istočne Hrvatske. Ipak, postupno usporavanje populacijskog razvoja ovoga prostora počelo je dolaziti do izražaja već krajem 1970-ih da bi kulminiralo u posljednjem međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.) snažnom ukupnom depopulacijom grada Osijeka, ali i naselja Osijek. Korijeni populacijske regresije nalaze se u dugogodišnjim procesima slabljenja bioreprodukcijske snage stanovništva. Postupno opadanje općih stopa nataliteta i polagani

porast općih stopa mortaliteta, prouzročen postupnim starenjem ukupnog stanovništva, doveo je do kontinuiranog smanjenja općih stopa prirodne promjene tijekom cijelog promatranog razdoblja (1964. – 2007.). Dakle, može se zaključiti da je stanovništvo grada Osijeka i većine njegovih naselja danas zahvaćeno s tri negativna demografska procesa: ukupnom depopulacijom, prirodnom (biološkom) i emigracijskom depopulacijom.

Na temelju ovoga istraživanja evidentan je dominantan utjecaj migracijske komponente populacijske dinamike na ukupnu dinamiku stanovništva grada Osijeka u cjelokupnom promatranom razdoblju, bez obzira na to radilo se o porastu ili padu ukupnog broja stanovnika. Tako je, primjerice, u razdoblju od 1991. do 2001. godine na depopulaciju Osijeka mnogo više utjecala emigracija (88 %) nego negativna prirodna promjena (12 %). Nasuprot tome, u razdoblju najintenzivnijeg porasta ukupnog broja stanovnika Osijeka (1961. – 1971.) imigracija je činila 62 %, a prirodna promjena 38 %. Međusobna uvjetovanost negativnih demografskih i društveno-gospodarskih procesa stvorila je tzv. „začarani krug“ nepovoljnih procesa i utjecaja koji će u budućnosti biti ozbiljna zapreka cjelokupnom razvoju grada Osijeka. Stoga bi primjena sveobuhvatne poticajne populacijske politike trebala biti prioritet gradskih, županijskih, ali i državnih vlasti. Dosljedna primjena pronatalitetne politike s dobro koncipiranom imigracijskom varijantom omogućila bi usporavanje i zaustavljanje trenutnih negativnih procesa u ovome gradu i njegovom širem području. Međutim, takav pristup zahtijeva složeno i pravodobno usklađivanje djelovanja svih gospodarskih, socijalnih, političkih i demografskih procesa jer je bez njihove interakcije nemoguće provesti korjenite i svrhovite poteze koji bi doveli do pozitivnijih procesa u razvoju stanovništva Osijeka.

Literatura

Friganović, M. (1980.), Stanovništvo Osijeka i njegova područja. U: Zbornik znanstvenog skupa „Osijek kao polarizacijsko žarište“, str. 43-60, Osijek.

Friganović, M. (1990.), Demogeografija – stanovništvo svijeta, Zagreb, Školska knjiga.

Gelo, J. (1987.), *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb.

Nejašmić, I. (2005.), *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb, Školska knjiga.

Pepeonik, Z. (1972.), *Osijek, Geografski horizont*, 1-2.

Pecsi, M. (1959.), *A Magyarorszagi Duna-volgy kialakulasa es fészinalaktona. U: Foldrajzi Monografiak III, Akademiai Kiado, Budapest.*

Sić, M. (1975.), *Povijesno-geografski razvoj i stanovništvo, Geografija SR Hrvatske, Knjiga 3, ŠK, Zagreb.*

Sić, M. (1980.), *Valoriziranje geografskog položaja i topografskog smještaja Osijeka.*

U: Zbornik znanstvenog skupa „Osijek kao polarizacijsko žarište“ (str. 21-28), Osijek.

Sremec, N. (1940.), *Nismo mi krive – Slavonska žena, Zagreb, Gospodarska sloga.*

Vresk, M. (1980.), *Tendencije razvoja gradske regije Osijeka. U: Zbornik znanstvenog skupa „Osijek kao polarizacijsko žarište“ (str. 29-34), Osijek.*

Wertheimer-Baletić, A. (1992.), *Posttranzicijska etapa u razvoju stanovništva (opća i metodološka razmatranja), Ekonomski pregled, 7-8: 26-41.*

Wertheimer-Baletić, A. (1995.), *Razvoj stanovništva đakovačkog kraja i njegove dinamičke odredbenice. U: Radovi HAZU, Razred za društvene znanosti, Br. 471, 91 – 114.*

Wertheimer-Baletić, A. (1996.), *Stanovništvo Osijeka i osječkog kraja 1948. – 1991. godine, Anali Zavoda za znanstveni rad HAZU u Osijeku, 12/1996., Osijek.*

Živić, D. (1995.), *Promjene u dinamici stanovništva Istočne Hrvatske 1948-1991*, *Geografski glasnik*, 57: 71-92.

Živić, D. i Pokos, N. (2004.), *Demografski gubitci tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991. – 2001.)*, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 727-750.

(Endnotes)

1

Okupirana naselja Osječko-baranjske županije 3.1.1992. bila su sljedeća: u bivšoj općini Beli Manastir (Baranjsko Petrovo Selo, Batina, Beli Manastir, Bilje, Bolman, Branjin Vrh, Branjina, Čeminac, Darda, Draž, Duboševica, Gajić, Grabovac, Jagodnjak, Jasenovac, Kamenac, Karanac, Kneževi Vinogradi, Kneževo, Kopačevo, Kotlina, Kozarac, Kozjak, Luč, Lug, Majiške Međe, Mece, Mirkovac, Mitrovac, Novi Beždan, Novi Bolman, Novi Čeminac, Novo Nevesinje, Petlovac, Podolje, Podunavlje, Popovac, Sokolovac, Sudaraž, Suza, Šećerana, Širine, Šumarina, Švajcarnica, Tikveš, Topolje, Torjanci, Uglješ, Vardarac, Zeleno Polje, Zlatna Greda i Zmajevac) te u bivšoj općini Osijek (Ada, Aljmaš, Antunovac Tenjski, Bijelo Brdo, Dalj, Divoš, Erdut, Ernestinovo, Koprivna, Laslovo, Palača, Paulin Dvor, Petrova Slatina, Sarvaš, Silaš, Šodolovci i Tenja).

2

Migracijska bilanca izračunata je kao razlika međupopisne promjene i ukupne prirodne promjene s time da je vrijednost vitalne statistike prilagođena kritičnom momentu popisa stanovništva (31.3. u 24 sata). To znači da je za svako međupopisje uzeto $\frac{3}{4}$ vrijednosti vitalne statistike za raniju popisnu godinu unutar jednog međupopisnog razdoblja i $\frac{1}{4}$ njezine vrijednosti za kasniju popisnu godinu (unutar istog razdoblja).

3

Naselje Klisa nalazilo se do 1991. u sastavu Vukovarsko-srijemske županije.

4

Najviše se u Istočnu Hrvatsku doselilo kršćanskog stanovništva iz Bosne, a bilo je i doseljenika iz zapadnih krajeva Hrvatske te iz Vojvodine (Sić, 1975.)

5

Dio naselja Briješće 1991. godine pripojeno je Osijeku, što je prouzročilo određene statističke promjene.

6

J. Gelo navodi da je u razdoblju 1871. – 1874. umiralo godišnje oko 110 000 osoba u Hrvatskoj, što je više nego ijedne mirnodopske godine u razdoblju 1780. – 1980. (Gelo, 1987.)

7

U završnoj fazi tranzicije (kasna podetapa) zaustavlja se pad smrtnosti, a rodnost se i dalje smanjuje. Kasna tranzicijska podetapa počinje kada se natalitet smanji ispod 20 ‰, što rezultira razmjerno niskim stopama prirodnog prirasta (oko 5 ‰) uz tendenciju daljnijega smanjenja (Nejašmić, 2005.). Više o demografskoj tranziciji (Wertheimer-Baletić, 1992.).

8

Krajnje restriktivan sustav (tj. „sustav jednog djeteta“) u kojemu se svojevrijedno ograničavao porod stanovništva. Uočen je još potkraj 19. stoljeća u agrarno bogatim krajevima Slavonije, a usko je povezan uz prodor robno-novčanih odnosa na selo (više u Sremec, 1940.).

9 Više o stanovništvu Osijeka u ranijim razdobljima vidjeti u radu Alice Wertheimer-Baletić „Stanovništvo Osijeka i osječkog područja 1948. – 1991. (Anali Zavoda za znanstveni rad HAZU u Osijeku, 1996. godine, broj 12.).

10

Projekcija ukupnog kretanja broja stanovnika do 2007. napravljena je na temelju prethodnog međupopisnog razdoblja 1991. – 2001. godine.

11

Indeks biološke (prirodne) promjene (IBP) izračunat je tako da je kumulativ apsolutne prirodne promjene podijeljen s brojem stanovnika na početku razdoblja (1991.) i pomnožen sa 100.

12

Vitalni indeks izračunat je tako da je kumulativ broja živorođenih podijeljen s kumulativom broja umrlih i pomnožen sa 100.

13

Migracijski saldo rezultat je vitalno-statističke metode koja se temelji na usporedbi ukupnog kretanja st. i prirodne promjene između dva popisa. Dobije se iz izraza $S = P_2 - (P_1 + P_p)$ gdje je P_2 broj st. određenog područja na kraju promatranog razdoblja, P_1 broj st. početkom razdoblja, a P_p apsolutna prirodna promjena u promatranom razdoblju.

14

Procjena prirodne promjene za razdoblje od 1961. do 1963. izvršena je na temelju prosječne vrijednosti prirodne promjene za razdoblje od 1964. do 1971. godine.

Dynamics of Osijek Population from 1857 to 2001

Summary

The paper presents and analyses basic development dynamics determinants of population of Osijek for the period of 144 years from 1867 to 2001. Population dynamics has been observed through relevant analytic and synthetic demographic indicators. General and natural movement of population and migration balance sheet have been used to get an insight into prevailing demographic processes in the city of Osijek. The processes of gradual demographic regression have been established in form of decline of natural growth by combined influence of demographic senescence and population emigration. Negative demographic processes manifested in the second half of the 20th century and reached the culmination in the time of Homeland war in the early 1990s. War impact, both direct and indirect, delivered a sharp blow to the already shaken demographic dynamics of the population of Osijek. The process of population decentralisation is another important feature of city population development and is expressed through gradual increase of share of suburban population in city population total. The city of Osijek, as a core of population and social-economic development of Slavonia and Baranja generated the process of gradual suburbanisation, in particular in the second half of the 20th century when the total number of inhabitants of Osijek more than doubled while population of its suburban area tripled. Unfavourable features of demographic dynamics confirm the presence of strong biological and especially emigrational depopulation of the city of Osijek, which in spite of the relatively favourable position in some settlements will in future be a large obstacle to normal social-economic development.

Key words: Osijek, demographic dynamics, natural movement, total movement, migration balance, biological and emigrational depopulation, population decentralisation